

Kertész Imre *Sorstalanság* (1975) című regényének elbeszélői jellegzetességei

Bevezető gondolatok

Kertész Imre (1929-) legismertebb regénye, a *Sorstalanság* (1975) a világ holokausztirodalmának egyik kiemelkedő darabja, amely egyedül, különleges beszédmódot használ nagyszabású témájának kifejtéséhez. Az író, műfordító Kertészt 1944-ben Auschwitzba deportálták, ahonnan 1945-ben tért haza Magyarországra. Egy ideig újságírással, fizikai munkával tartotta el magát, majd 1953-tól szabadfoglalkozású író és műfordító volt. Első regényét, a *Sorstalanságot* rendkívül hosszú ideig, 1960 és 1973 között írta, de csak 1975-ben engedték kiadni. Sok egyéb kitüntetés mellett 2002-ben életművéért megkapta az irodalmi Nobel-díjat. Lássuk, mi teszi igazán izgalmassá a *Sorstalanság* beszédmódját!

A tétel kifejtése

Talán érdemes a regény 1973-as visszautasításából kiindulnunk. Kertész Imre a *Kudarc* (1988) című regényében idézi a kiadói indoklást:

Úgy véljük, élményanyagának művészi megfogalmazása nem sikerült, pedig a téma iszonyatos és megrázó. Hogy mégsem válik az olvasó számára megrendítő élménnyé a regény, elsősorban főhőse enyhén szólva furcsa reakcióin múlik. Azt még érthetőnek találjuk, hogy kamasz hőse nem fogja fel azonnal, mi is történik körülötte (a munkaszolgálatosok behívása, a sárga csillag kötelező viselete stb.), de azt már nem tudjuk megmagyarázni, hogy a koncentrációs táborba érve miért látja »gyanúsna«, a kopaszra nyírt foglyokat. A rosszízű mondatok tovább folytatódnak: »az arcuk sem volt épp igen bizalomgerjesztő: szétálló fülek, előre meredő orrok, beesett, apró, ravasz fényű szemek. Csakugyan zsidóknak látszottak minden tekintetben.« (58-59. oldal).

A kiadói levél ezek után még hoz néhány példát a főhős, Köves Gyuri „furcsa” reakcióira, majd az **elbeszélés stílusát** is kritizálja – pontosan azokra a jellegzetességekre mutatva rá, amelyek a *Sorstalanságot* kiemelik azon művek és egyáltalán megnyilvánulások közegeiből, amelyek hatalmas érzelmekkel, gesztusokkal fejezik ki az elfogadhatatlan eseményekhez, a feloldhatatlan traumához fűződő viszonyukat. Kertész regényét ezzel szemben hol **szenvtelen, dokumentarista**, hol **társalkodó, bizalmas elbeszélés mód**, hangnem jellemzi. Valóban, a tartalom és a stílus éles **kontrasztja** figyelhető meg: a szélsőségesen felkavaró eseményekről tulajdonképpen adatrögzítés vagy könnyed beszélgetés útján értesülünk: „Egyikük aztán kigondolja a gázt: egy másik mindjárt a fürdőt, egy harmadik a szappant, egy negyedik megint a virágokat teszi hozzá, s így tovább.” (5. fejezet) – itt például a gázkamrák megtervezéséről beszél Köves Gyuri. Teljesen érzéketlen lenne az elbeszélő az eseményekkel szemben? Ezt sem mondhatjuk. **Érzelmek** igenis **jelen vannak, tematizálja őket**, vagyis beszél róluk, noha **nyelvileg nem fejezi ki őket: róluk**, nem pedig **velük** beszél.

Érzelmekről beszélni három lépés távolságból, **tárgyasítani**, tárgyként szemlélni azokat nagyfokú **elidegenítő hatással** jár, amely mögött valamiféle pokoli **iróniát** is sejthetünk, de biztosak sem lehetünk benne, ugyanis az elbeszélő meg is indokolja szenvtelenségét: ott ez így természetes – a regény leggyakoribb fordulata legalábbis a „természetesen”, a tárgyilagos közlések közhelye. Tehát már önmagában az is **feszültséget kelt** a befogadóban, hogy a feszültségen, ellentétben alapuló iróniaként értelmezze-e a leírtakat, vagy elfogadja azokat elsődleges jelentésükben. Nem egyszerű döntést hozni; sőt nem is biztos, hogy lehetséges.

Végezetül vizsgáljuk meg közelebbről elbeszélőnket! Nézőpontunk **belső, egyes szám első személyű**, egy tizenöt éves kiskamaszé, Köves Gyurié. Alakjához az **ártatlanság**, az **érintetlenség** képzete kapcsolódik; olyan **naiv** figura ő, aki még előtte áll a **beavatásnak**, az ismeretek megszerzésének. Az elbeszélés mód végig a **jelenlét illúzióját** kelti (már a legelső mondatban is: „Ma nem mentem iskolába.”), elbeszélőnk folyamatosan jelenben meséli el történetét, noha nem egy gesztusával utal arra is, hogy valójában **retrospektív**, az eseményekre visszatekintő **módon beszél**. A jelenlét illúziója együtt jár a kíváncsi, a megértésre törekvő **gyermeki gondolkodás mód** illúziójával is. Ez a gyermek aztán hazatérve abba a világba, amely – átesvén a nagy beavatáson – már közel sem ugyanaz, ahonnan elindult, azzal

szembesül, hogy **nem érti meg azokat, akik nem élték meg az általa ismert eseményeket**: „kezdem lassan belátni: egy s más dologról sosem vitázhatunk, úgy látszik, idegenekkel, tudatlanokkal, bizonyos értelemben véve gyerekekkel, hogy így mondjam” (9. fejezet). Értetlen gyerekeknek látja az otthon maradtakat, akikkel többé már nem értik meg egymást; „bizonyos értelemben” tehát Köves Gyuri **felnőtté vált** Auschwitzban és Buchenwaldban, egy olyan világban, amelynek számára sem előzménye, sem folytatása nem volt. A sors kegyetlen játéka – vagy hiánya?

Az imént említett értetlenség, ami Gyurit Budapesten fogadta, is része annak a **nyelvi problematikának**, amely nemcsak ehhez a regényhez, hanem az egész holokauszt-irodalomhoz is szervesen hozzákapcsolódik: Hogyan lehet beszélni, írni egyáltalán a holokausztról? Mi a holokauszt nyelve? Hogyan hat a holokauszt a nyelvre? Mindmáig húzóó probléma ez, amelyre Kertész Imre adott egy választ. Ahogy válaszolt még például Jorge Semprún *A nagy utazás* (1963) című regényével, Art Spiegelman *Maus* (1972) című képregényével vagy Steven Spielberg a *Schindler listája* (1993) című filmmel.

A tétel összegző leírása

Kertész Imre nagy hatású regénye, a Sorstalanság hol szenttelen, hol társalkodó stílusban dolgozza fel a holokauszt nagy témáját egy tizenöt éves fiú nézőpontjából. A beszédmódhoz, a nyelvhez kapcsolódó értetlenséget, amellyel az író a kiadó részéről szembesült, a regény is tematizálja, különös erővel ábrázolván így egy olyan eseményort, amelynek elbeszélése több mint problematikus.